

I

Neoliberalizem in globalna ureditev

Rad bi razpravljal o obeh temah, omenjenih v naslovu: o neoliberalizmu in globalni ureditvi. Temi sta zelo pomembni za človeštvo in ju ne razumemo prav dobro. Da bi se razsodno ukvarjali z njima, moramo začeti razločevati doktrino od resničnosti. Pogosto odkrijemo občuten prepad.

Izraz neoliberalizem spominja na sistem načel, ki je nov in temelji na klasičnih liberalni idejah: Adam Smith velja za njegovega zavetnika. Doktrinarni sistem je znan tudi kot »washingtonski konsenz«, kar nakazuje nekaj v zvezi z globalno ureditvijo. Podrobnejši pogled pokaže, da je namig o globalni ureditvi precej točen, zato pa to ne velja za drugo. Doktrini nista novi in temeljni domnevi sta daleč od tistih, ki sta spodbujali liberalno tradicijo od razsvetljenstva naprej.

WASHINGTONSKI KONSENZ

Neoliberalni washingtonski konsenz je vrsta tržno usmerjenih načel, ki so jih pripravile vlada Združenih držav in mednarodne finančne institucije, ki jih večinoma obvladuje in jih uveljavlja na različne načine – za bolj ranljive družbe pogosto kot stroge strukturalne prilagoditvene programe. Na kratko so temeljna pravila takšna: liberalizirati trgovino in finance, dovoliti, da trg postavlja ceno (»uskladiti cene«), zajezi inflacijo (»makroekonomska stabilnost«), privatizirati. Država »naj se ne vmešava« – prav tako ne prebivalstvo, kolikor je država

pač demokratična, čeprav ostaja ta sklep impliciten. Odločitev tistih, ki uveljavljajo »konsenz«, ima seveda velik vpliv na globalno ureditev. Nekateri analitiki zavzemajo mnogo bolj odločno stališče. Mednarodni poslovni tisk omenja te institucije kot jedro »*de facto* svetovne vlade nove imperialne dobe«.

Naj bo opis točen ali ne, nas opominja, da državne institucije niso neodvisni dejavniki, ampak odražajo razporeditev moči v večjih družbah. To je splošno znano dejstvo od Adama Smitha naprej, ki je poudarjal, da so »poglavitni arhitekti« angleške politike »trgovci in tovarnarji«, ki izkoriščajo moč države, da služi njihovim interesom ne glede na to, kako »boleče posledice« ima za druge, vključno z angleškim ljudstvom. Smithova skrb je bilo »bogastvo nacij«, vendar je razumel, da je »nacionalni interes« v veliki meri iluzija: v sami naciji nastopajo popolnoma nasprotni interesi, in če hočemo razumeti politiko ter njene vplive, se moramo vprašati, kje je moč in kako jo uporabljajo, kar so pozneje poimenovali razredna analiza.

»Poglavitni arhitekti« neoliberalnega washingtonskega konsenza so lastniki zasebne ekonomije, predvsem ogromne korporacije, ki nadzorujejo velik del mednarodne ekonomije in imajo sredstva, da obvladujejo nastajanje politike kot tudi strukturiranje mišljenj in stališč. ZDA imajo zaradi očitnih razlogov v tem sistemu posebno vlogo. Če si izposodim besede zgodovinarja diplomacije Geralda Hainesa, ki je tudi višji zgodovinar Cie: »Po II. svetovni vojni so ZDA zaradi koristoljubja prevzele vlogo za blaginjo svetovnega kapitalističnega sistema.« Hainesa skrbi to, kar imenuje »amerikanizacija Brazilije«, vendar samo kot poseben primer. In njegove besede so dovolj točne.

Združene države so bile največja svetovna ekonomija že dolgo pred II. svetovno vojno, med njo pa so uspevale, medtem

ko so bili njeni tekmeci hudo oslabljeni. Državno koordinirana vojna ekonomija je končno uspela premagati veliko krizo. Ob koncu vojne so imele ZDA polovico svetovnega bogastva in položaj, ki po moči v zgodovini nima primerjave. Seveda so vodilni arhitekti politike nameravali uporabiti to moč, da bi oblikovali globalni sistem po svojih načelih.

Dokumenti na visoki ravni opisujejo poglobitno grožnjo tem interesom, zlasti v Latinski Ameriki, kot »radikalne« in »nacionalistične režime«, ki se odzivajo na pritisk množic po »takojšnjih izboljšavah nizkega življenjskega standarda« in razvoju domačih potreb. Te težnje so v nasprotju z zahtevo po »politični in ekonomski klimi, ki bi bila ugodna za zasebno vlaganje« s primerno repatriacijo dobičkov in »zaščito naših surovin« – naših, četudi se nahajajo nekje drugje. Zaradi takšnih razlogov je vplivni načrtovalec George Kennan svetoval, da bi morali »nehati govoriti o nejasnih in nerealnih ciljih, kot so človekove pravice, dviganje življenjskega standarda in demokratizacija« in bi morali »ukrepati izključno s silo«, ne da bi nas »motili idealistični slogani« o »altruizmu in koristi sveta«, čeprav so takšni slogani lepi, v javni razpravi pravzaprav nujni.

Navajam tajne zapiske, ki so zdaj načeloma na voljo, čeprav povečini neznani javnosti ali intelektualni skupnosti.

»Radikalni nacionalizem« je nevzdržen sam po sebi, predstavlja pa tudi širšo »grožnjo stabilnosti«, še ena fraza s posebnim pomenom. Ko se je Washington leta 1954 pripravljajl strmoglaviti prvo gvatemalsko demokratično vlado, je predstavnik ministrstva za zunanje zadeve svaril, da Gvatemala »postaja vse večja grožnja za stabilnost Hondurasa in Salvadorja. Njena agrarna reforma je močno propagandno orožje; obsežni gvatemalski socialni programi pomoči delavcem in kmetom v zmagovitem boju proti višjim slojem in velikim

tujim podjetjem so zelo privlačni za prebivalstvo njenih srednjeameriških sosed, kjer prevladujejo podobne okoliščine.« »Stabilnost« pomeni varnost za »višje sloje in velika tuja podjetja«, katerih blaginjo je treba ohraniti.

Takšne grožnje za »blaginjo svetovnega kapitalističnega sistema« opravičujejo strahovlado in uničevanje za obnovo »stabilnosti«. Ena izmed prvih nalog Cie je bilo sodelovanje v obsežnih naporih spodbuditi demokracijo v Italiji leta 1948, ko so se bali, da bi se volitve obrnile v napačno smer; načrtovana je bila neposredna vojaška akcija, če bi prevrat propadel. To so opisovali kot poskuse »stabilizacije Italije«. Za doseganje »stabilizacije« je možna celo »destabilizacija«. Tako urednik kvaziuradnega časopisa *Foreign Affairs* pojasnjuje, da je moral Washington »destabilizirati svobodno izvoljeno marksistično vlado v Čilu«, ker »smo bili odločeni doseči stabilnost«. S primerno izobrazbo lahko človek premaga očitno nasprotje.

Nacionalistične režime, ki ogrožajo »stabilnost«, včasih imenujejo »gnila jabolka«, ki bi lahko »pokvarila sod«, ali »virusi«, ki bi lahko okužili druge. Takšen primer je bila leta 1948 Italija. Petindvajset let pozneje je Henry Kissinger opisal Čile kot »virus«, ki bi lahko pošiljal napačna sporočila o možnostih družbenih sprememb in okužil druge tako daleč, kot je Italija, ki še vedno ni »stabilna« celo po toliko letih velikih programov Cie, da bi spodbudila italijansko demokracijo. Viruse je treba uničiti in druge zaščititi pred okužbo: za obe nalogi je nasilje pogosto najbolj učinkovito sredstvo, ki pušča strašno sled umorov, nasilja, mučenja in uničevanja.

V tajnih povojnih načrtih so vsakemu delu sveta določili posebno vlogo. Tako je bila »najpomembnejša naloga« jugovzhodne Azije preskrba industrijskih sil s surovinami. Afriko naj bi za okrevanje »izkoriščala« Evropa. In tako naprej po vsem svetu.

Washington je pričakoval, da bo v Latinski Ameriki uvedel Monrojevo doktrino, vendar spet v posebnem smislu. Predsednik Wilson, sloveč po idealizmu in visokih moralnih načelih, se je skrivaj strinjal, da »zagovarjanje Monrojeve doktrine Združenih držav upošteva njene interese«. Interesi Latinske Amerike so samo »postranska«, ne pa naša skrb. Priznava, da »se morda zdi, da to temelji samo na sebičnosti«, vendar trdi, da doktrina »nima višjega ali bolj velikodušnega motiva«. Združene države so skušale izriniti tradicionalni tekmiči, Anglijo in Francijo, in ustanoviti regionalno zavezništvo pod svojim nadzorom, ki naj bi se razlikovalo od svetovnega sistema, v katerem takšnih dogovorov ne bi smeli dopuščati.

»Funkcije« Latinske Amerike je pojasnila konferenca zahodne poloble februarja 1945, na kateri je Washington predlagal »ekonomsko listino Amerik«, ki bi izločila ekonomsko nacionalizacijo »v vseh oblikah«. Washingtonski načrtovalci so razumeli, da takšnega načela ne bo lahko uveljaviti. Dokumenti State Departmenta so svarili, da imajo Latinoameričani raje »politike, katerih namen je uveljaviti širšo distribucijo bogastva in zvišanje življenjskega standarda množic«, in so »prepričani, da bi morali biti prvi koristniki razvoja državnih virov ljudje te države«. Te ideje so nesprejemljive: »prvi koristniki« državnih virov so investitorji ZDA, medtem ko Latinska Amerika izpolnjuje svojo servisno vlogo brez pretiranih skrbi za splošno blaginjo ali »pretiran industrijski razvoj«, ki bi lahko posegal v interese ZDA.

Stališče Združenih držav je prevladalo, čeprav ne brez težav v letih, ki so sledila, reševale pa so jih s sredstvi, ki mi jih ni treba omenjati.

Ko sta si Evropa in Japonska opomogli po vojnem uničenju, se je svetovna ureditev spremenila v tripolni vzorec. Združene države so ohranile prevladujočo vlogo, čeprav so

se pojavili novi izzivi, vključno z evropsko in vzhodnoazijsko konkurenco v Južni Ameriki. Najpomembnejše spremembe so se zgodile pred petindvajsetimi leti, ko je Nixonova administracija porušila povojni globalni ekonomski sistem, v katerem so bile Združene države pravzaprav svetovna banka, te vloge pa niso mogle več ohraniti. To enostransko dejanje (jasno, ob sodelovanju drugih velesil) je pripeljalo do velike eksplozije neurejenih kapitalskih tokov. Še bolj osupljiva je sprememba sestave kapitalskih tokov. Leta 1971 je bilo devetdeset odstotkov mednarodnih finančnih transakcij povezanih s pravo ekonomijo – trgovina ali dolgoročne naložbe – deset odstotkov pa jih je bilo špekulativnih. Do leta 1990 se je odstotek obrnil in leta 1995 je bilo približno petindevetdeset odstotkov veliko večjih množin denarja špekulativnih, z dnevnim dotokom, ki je redno presegal skupne tuje borzne rezerve sedmih največjih industrijskih držav več kot bilijon dolarjev na dan, in to zelo kratkoročno: približno osemdeset odstotkov z obratom, ki je bil dolg teden ali manj.

Ugledni ekonomisti so pred več kot dvajsetimi leti svarili, da bo proces vodil v ekonomijo nizke rasti in nizkih mezd, in so predlagali precej preproste ukrepe, ki bi morebiti lahko preprečili takšne posledice. Toda pogloblitveni arhitekti washingtonskega konsenza so imeli raje predvidljive učinke skupaj z zelo visokimi dobički. Te učinke sta povečala (kratkoročen) visok vzpon cen nafte in telekomunikacijska revolucija, oboje pa je povezano z ogromnim državnim sektorjem ekonomije ZDA, h kateremu se bom še vrnil.

Tako imenovane komunistične države so bile zunaj globalnega sistema. Do leta 1970 so Kitajsko spet sprejeli vanj. Sovjetska ekonomija je začela stagnirati v šestdesetih letih 20. stoletja, celotna gnila zgradba pa se je sesedla dvajset let pozneje. Sektorji, ki so bili del zahoda, so se temu pridružili,

medtem ko se večji del tega območja vrača v tradicionalno servisno vlogo, večinoma pod oblastjo nekdanjih komunističnih birokratov in drugih lokalnih družabnikov tujih podjetij skupaj s kriminalnimi organizacijami. Vzorec je znan iz tretjega sveta, prav tako posledice. Samo v Rusiji je preiskava Unicefa leta 1993 ugotovila, da je pol milijona dodatnih smrti na leto posledica neoliberalnih »reform«, ki jih država na splošno podpira. Ruski predstojnik za socialno politiko je pred kratkim ocenil, da je petindvajset odstotkov prebivalstva padlo pod eksistenčni minimum, medtem ko so novi oblastniki pridobili ogromno bogastvo. Spet znan vzorec odvisnosti od Zahoda.

Prav tako znane so posledice obsežnega nasilja, uvedene, da bi zagotovili »blaginjo svetovnega kapitalističnega sistema«. Pred kratkim je jezuitska konferenca v Salvadorju poudarila, da sčasoma »kultura strahovlade ukroti pričakovanja večine«. Ljudje morebiti niti ne razmišljajo več o »alternativah, drugačnih od tistih, ki imajo moč«, ko opisujejo izid kot veliko zmago svobode in demokracije.

To so nekateri obrisi globalne ureditve, znotraj katere so si izmislili washingtonski konsenz.

NOVOST NEOLIBERALIZMA

Oglejmo si nekoliko natančneje novost neoliberalizma. Dober kraj za začetek je nedavna objava Kraljevega inštituta za mednarodne zadeve iz Londona s preglednimi članki o velikih vprašanjih in politikah. Eden je posvečen ekonomiji razvoja. Avtor Paul Krugman je pomembna osebnost na svojem področju. Postavlja pet bistvenih točk, ki se neposredno nanašajo na naše vprašanje.

Prvič, znanje o ekonomskem razvoju je zelo omejeno. Za Združene države sta na primer dve tretjini porasta dohodka na prebivalca nepojasnjeni. Podobno so zgodbe o azijskem uspehu sledile poti, ki prav gotovo ne ustreza tistemu, kar »trenutna pravovernost trdi, da je ključ rasti«, poudarja Krugman. Priporoča »skromnost« pri oblikovanju politike in previdnost pri »prevelikem posploševanju«.

Drugi poudarek je, da se kar naprej uveljavlja sklepe brez prave podlage, ki dajejo doktrinarno podporo politiki: tak primer je washingtonski konsenz.

Tretji poudarek opozarja, da je »običajna modrost« nestabilna, da se redno spreminja v nekaj drugega, morebiti nasprotnega od prejšnje stopnje – čeprav so njeni zagovorniki spet zelo samozavestni, ko vsiljujejo novo pravovernost.

Njegov četrti poudarek je, da se za nazaj pogosto strinjamo, da politike ekonomskega razvoja niso »služile svojemu izraženemu cilju« in da so temeljile na »slabih zamislih«.

Na koncu Krugman pravi, kako običajno trdimo, »da slabe zamisli uspevajo, ker so v interesu vplivnih skupin in da se to brez dvoma dogaja.«

Da se to dogaja, je nekaj vsakdanjega vsaj od Adama Smitha naprej. In dogaja se s presenetljivo doslednostjo, celo v bogatih državah, čeprav najkrutejši dokument ponuja tretji svet.

To je bistvo vsega. »Slabe zamisli« morebiti ne služijo »izraženim ciljem«, vendar je značilno, da se za njihove poglavitne arhitekte izkažejo kot *zelo* dobre zamisli. V sodobnem času je bilo v ekonomskem razvoju veliko eksperimentov, ob katerih je težko prezreti nekatere stalnice. Ena od teh je, da gre načrtovalcem ponavadi prav dobro, čeprav je subjekt poskusa pogosto tepen.

Prvi veliki poskus so izpeljali pred dvesto leti, ko so britanski oblastniki v Indiji izvedli »trajno naselitev«, ki je

naredila čudovite stvari. Posledice je štirideset let pozneje ocenila uradna komisija, ki je prišla do sklepa, da je »naselitev, oblikovana zelo skrbno in preudarno, nižje sloje izpostavila najbridkejšemu zatiranju« in za seboj pustila bedo, ki »komaj najde primerjavo v zgodovini trgovine«, saj »se kosti bombažnih delavcev belijo na indijskih ravnica«.

Toda eksperimenta sploh ne moremo odpisati kot neuspeh. Britanski generalni guverner je ugotovil, da je »trajna naselitev« morda res propadla v mnogih pogledih, da pa ima v najbolj bistvenih točkah veliko prednost; da je vsaj ustvarila množično jedro bogatih zemljiških posestnikov, ki so globoko zavzeti za nadaljevanje britanskega gospodstva in imajo popoln nadzor nad množico ljudi.« Druga prednost je bila, da so britanski vlagatelji pridobili neznansko bogastvo. Indija je plačevala tudi štirideset odstotkov britanskega trgovinskega primanjkljaja, obenem pa je poskrbela za zaščiten trg za britanski industrijski izvoz; za pogodbene delavce britanske kolonije, ki so nadomestili prejšnje suženjsko prebivalstvo; in opij, ki je bil glavnina britanskega izvoza na Kitajsko. Trgovino z opijem so Kitajski vsilili in ni bila operacija »svobodnega trga«, prav tako kot so sveta načela trga zanemarili, ko so opij v Angliji prepovedali.

Skratka, prvi veliki poskus je bil »slaba zamisel« za podrejene, ne pa za načrtovalce in z njimi povezano lokalno elito. Takšen vzorec se nadaljuje do danes: postavljanje profita pred ljudi. Doslednost dokumentov ni nič manj osupljiva kot retorično slavljenje najnovejšega primera za demokracijo in kapitalizem kot »ekonomski čudež« – in tistega, kar retorična točnost prikriva. Poglejmo primer Brazilije. Gerald Haines piše v zelo cenjeni zgodovini amerikanizacije Brazilije, ki sem jo že omenil, da so Združene države od leta 1945 uporabljale Brazilijo kot »testno območje za sodobne znanstvene

metode industrijskega razvoja, trdno temelječega na kapitalizmu«. Poskus so izvajali z »najboljšimi nameni«. Koristi so imeli tuji vlagatelji, toda načrtovalci so bili »iskreno prepričani«, da bo imelo korist tudi prebivalstvo Brazilije. Ni mi treba opisovati, kakšno korist je imelo prebivalstvo, ko je Brazilija, z besedami poslovnega tiska, postala »latinsko-ameriška ljubljanka mednarodne poslovne skupnosti« pod vojaško vladavino, medtem ko je Svetovna banka poročala, da dve tretjini prebivalstva nima dovolj hrane za običajno telesno dejavnost.

Haines je to pisal leta 1989 in opisuje »ameriške brazilske politike« kot »neznansko uspešne, pravo ameriško zgodbo o uspehu«. Leto 1989 je bilo »zlato leto« v očeh poslovnega sveta, saj so se dobički glede na leto prej potrojili, medtem ko so industrijske mezde, že tako med najnižjimi na svetu, padle še za dvajset odstotkov; *poročilo ZN o človeškem razvoju* je Brazilijo uvrstilo ob Albanijo. Ko je začela katastrofa zadevati tudi bogate, so »sodobne znanstvene metode razvoja, trdno temelječe na kapitalizmu« (Haines) nenadoma postale dokaz za zlo državnega vodenja gospodarstva in socializma – naslednja hitra sprememba, ki se zgodi, ko je potrebno.

Da bi lahko cenili dosežek, se moramo spomniti, da Brazilija že dolgo velja za eno najbogatejših držav sveta z ogromnimi prednostmi, skupaj s polstoletno prevlado in skrbništvom ZDA z dobrimi nameni, ki še enkrat samo po naključju služi dobičku peščice, medtem ko večino ljudi pušča v bedi.

Najnovejši primer je Mehika. Zelo so jo hvalili kot odlično učenko pravil washingtonskega konsenza in jo ponujali za vzor drugim – ko so se mezde sesule, se je revščina povečala skoraj tako hitro kot število milijarderjev, tuji kapital je prišel (predvsem špekulativni ali za izkoriščanje cenene delovne sile, ki jo je nadzorovala nasilna »demokracija«). Znano

je tudi sesutje hišice iz kart decembra 1994. Danes si polovica prebivalstva ne more zagotoviti niti osnovnih potreb po hrani, medtem ko človek, ki nadzoruje trg koruze, ostaja na seznamu mehiških milijarderjev, ki je edina kategorija, v kateri država visoko kotira.

Spremembe v globalni ureditvi so omogočile tudi uporabo različice washingtonskega konsenza doma. Za večino prebivalstva ZDA so prihodki stagnirali ali se zmanjševali že petnajst let, skupaj z delovnimi pogoji in delovno varnostjo, to pa se je nadaljevalo med ekonomskim okrevanjem, kar je fenomen brez primere. Neenakost je dosegla raven, ki je nismo poznali sedemdeset let, mnogo večjo kot v drugih industrijskih državah. ZDA imajo najvišjo stopnjo revščine otrok od vseh industrijskih družb, sledi pa ji preostali angleško govoreči svet. Tako se poročilo nadaljuje po znanem seznamu bolezni tretjega sveta. Medtem pa poslovni tisk ne more najti dovolj bujnih pridevnikov, da bi opisal »osupljivo« in »silno« naraščanje profita, čeprav se očitno bogati srečujejo s težavami – naslov v *Business Weeku* razglša: »Današnja težava: kaj narediti z vsem tem denarjem«, ker »valovi profita preplavljajo blagajne korporativne Amerike«, dividende pa naraščajo.

Sredi leta 1996 profiti ostajajo »spektakularni«, z »izjemnim« naraščanjem dobička v največjih svetovnih korporacijah, čeprav »obstaja področje, na katerem se globalne družbe ne širijo tako izrazito: na plačilnih listah«, tiho dodaja vodilni poslovni mesečnik. Ta izjema velja za družbe, ki »so imele fantastično leto« z »naraščajočimi profiti«, medtem ko so zmanjševale število zaposlenih, se preusmerile na honorarne delavce brez ugodnosti ali varnosti ter se tudi drugače obnašale točno tako, kot bi lahko pričakovali ob »očitni kapitalski podreditvi delavskega razreda, ki traja petnajst let«, če naj si sposodim še eno frazo iz poslovnega tiska.